

SA's Leading Past Year

Exam Paper Portal

You have Downloaded, yet Another Great
Resource to assist you with your Studies 😊

Thank You for Supporting SA Exam Papers

Your Leading Past Year Exam Paper Resource Portal

Visit us @ www.saexampapers.co.za

**SA EXAM
PAPERS**

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

NYENYANYANA/NYENYANKULU 2017

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 80

Memorandamu leyi yi na 7 wa tipheji.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO

XIVUTISO XA 1

XITSHURIWA XA A

MAKOREKETELO YA XIKAMBELANTWISISO

- Hikuva ntshikelelo wu le ka matwisiselo, swihoxo swa mapeletelo na ririmi a swa ha xupuriwi.
- Ku hava maraka leyi nga nyikiwaka eka **swivutiso swo pfuleka** eka nhlamulo ya INA/E-E kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka.
- A ku na timaraka ti nga ta nyikiwa eka nhlamulo ya HI SWONA/A HI SWONA kumbe MHAKA/VONELO. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka.
- Loko ku laveka tinhlamulo ta rito rin'we. Kutani mukamberiwa a nyika xivulwa hinkwaxo, koreketa **hi mfanelo** loko rito leri lavekaka ri khwatihatiwile/dzwihatiwile.
- Loko ku laveka timhaka timbirhi/tinharhu kutani mukamberiwa a nyika to tala koreketa to sungula timbirhi/tinharhu **ntsena**.
- Loko mukamberiwa a tirhisa marito mambe eka ririmi leri a kamberiwaka hi rona, u nga ma tekeli enhlokweni marito lawa, ntsena loko nhlamulo yi twala u nga xupuli mukamberiwa. Loko ku tirhisiwile rito rimbe eka xitshuriwa kambe ri nyika nhlamulo leyi lavekaka ra amukeriwa.
- Amukela marin'wana yo hambanahambana.
- Eka swivutiso swo hlawula, amukela havumbirhi letere leri faneleke NA/KUMBE nhlamulo leyi tsariweke hi ku hetiseka.

- 1.1 Salani✓, Hluvukani✓ (2)
- 1.2 Mahungundlela/Maveriveri ya leswaku mfumo a wu nga ha lavi ku nyika vatirhi timali ta vona hinkwato ta tiphenxeni loko va ya ephenxenini✓ na ku van'wana a va ri na swikweleti swo tala.✓ (2)
- 1.3 Xibukwana xa vutitivisi ✓ na khadi ra bangi.✓ (2)
- 1.4 1.4.1 Ku va hava mali.✓✓ (2)
- 1.4.2 A dyondzekile swinene.✓✓ (2)
- 1.5 1.5.1 A hi swona. Xipikiri a nga tlakusiwangi ku kala a tshika ntirho.✓✓ (2)
- 1.5.2 Hi swona. Se a va kumile Xipikiri loyi a a va xavela swakudya.✓✓ (2)
- 1.6 A va tsakisiwa hi ku xaveriwa mabyalwa na tinyama va dya.✓✓ (2)
- 1.7 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena xik. A swi kahle, hikuva Xipikiri u hluphekile loko mali ya yena yi herile.✓✓/Swi kahle, hikuva u dyile mali hinkwayo hi vusopfa a sala a xaniseka.✓✓
(Nhlamulo yin'wana na yin'wana yin'we.) (2)
- 1.8 A ndzi ta va ndzi n'wi tsundzuxile leswaku a hlayise mali ya yena, a yi tirhisela leswi nga swa nkoka ntsena.✓✓
(Amukela na switsundzuxo swin'wana leswi twisisekaka.) (2)
- 1.9 Hikuva a a ri na ntokoto wa tidyondzo ta sayense na metse.✓✓ (2)
- 1.10 Nsati wa Xipikiri a a ri na vumunhu u kotile ku amukela nuna wa yena loko a vuya a nga ha ri na mali, kasi Xihahluli loko a vona mali ya Xipikiri yi herile wa n'wi hlongola./Nsati wa Xipikiri a a ri na rirhandzu eka nuna wa yena, kasi Xihahluli a a rhandza mali ya yena ntsena.✓✓ (2)
- 1.11 Maxelo yo titimela no va ku ba moya. Munhu loyi u ambele mpahla yo kufumela a tlhela a tipfala nomo na nhompfu hi ku chava xirhami, kasi misisi ya yena yi le ku haheni hikokwalaho ka moya.✓✓ (2)
- 1.12 Swinyile./D✓✓ (2)
- 1.13 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xik: A ndzi nga ta tiphina hikuva ndzi twa xirhami no biwa hi moya wa matimba.✓✓ (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2**

	TIPOYINTI		MINTSHAHO
1.	Ku tiva mavito na ku ya vula hi ndlela leyinene.	1.	'Munhu u fanele ku tiva mavito ya vanhu na ku ya vula hi ndlela leyi faneleke.'
2.	Ku vulavula na vanhu lava u hanyaka na vona hi ndlela leyi kombisaka ku xixima swiyimo swa vona.	2.	'Vulavula na vanhu hi ndlela leyi kombaka ku twisisa swiyimo swa vona.'
3.	U dyondza na ku hlonipha mindhavuko yo hambanahambana.	3.	'Munhu u fanele ku dyondza no hlonipha mindhavuko yo hambanahambana leswaku a ta tiva leswaku u vulavurisa ku yini na vanhu ku ya hi mindhavuko ya vona.'
4.	Tiva leswaku u vulavurisa ku yini na vanhu ku ya hi swiyimo na mindhavuko ya vona.	4.	'Ku na tindlela to hambanahambana to vulavula na vanhu va xisati, vaxinuna, vana, vatirhikuloni, vanghana na vanhu ku ya hi mindhavuko ya vona.'
5.	Tirhisa swikoweto leswi faneleke eku vulavuleni na vanhu van'wana.	5.	'I swa nkoka ku tirhisa swikoweto leswi faneleke eku vulavuleni na vanhu van'wana. Swin'wana swa swikoweto swi komba ku pfumala xichavo.'
6.	Ku kombela ku rivaleriwa loko u nga vulavulangi kahle.	6.	'Kombela ku rivaleriwa loko u onhile eku vulavuleni ka wena.'
7.	Ku twisisa maambalelo ya vanhu i swa nkoka.	7.	'Endla ntsako wa wena wu va vutihlamuleri bya wena, twisisa maambalelo ya vanhu, vunghana byi tala ku onhaka hi ku va ku ri na ku sandzana eka maambalelo.'

Makoreketelo ya nkomiso:

Nkomiso wu fanele ku koreketiwa hi ndlela leyi landzelaka:

- **Maavelo ya timaraka:**
  - 7 wa timaraka i ta 7 wa tipoyinti: N (7) (maraka ya1 hi poyinti)
  - 3 wa timaraka i ta ririmi: R (3)
  - Ntsengo wa timaraka: 10
- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a nga tshahangi:**
  - 1–3 wa tipoyinti leti nga tona: nyika maraka yi1
  - 4–5 wa tipoyinti leti nga tona: nyika timaraka ti2
  - 6–7 wa tipoyinti leti nga tona: nyika timaraka ti3
- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a tshahile kunene:**
  - 6–7 wa tipoyinti: a nga nyikiwi maraka
  - 1–5 wa tipoyinti: nyika maraka yi1

LEMUKA:**• Ntsengo wa marito:**

- Vakoreketi va languteriwa ku kambisisa ntsengo wa marito lama tirhisiweke.
- U nga susi timaraka loko mukamberiwa a nga kombisangi ntsengo wa marito lama tirhisiweke kumbe ma kombisiwile hi ndlela yo hoxeka.
- Loko ntsengo wa marito wu hundzisiwile, hlaya ku fika emakumu ka xivulwa xo hetelela xa marito lama ku hundzisiweke hi wona, kutani u nga tekeli enhlokweni marito lama nga ta landzela eka nkomiso.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: NTIVORIRIMI NA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3****XITSHURIWA XA D: XINAVETISO**

- 3.1 Eka vavasati vo saseka./eka vavasati lava va tirhandzaka./eka vavasati lava tirhaka mintirho ya le henhla.✓ (1)
- 3.2 Swi kombisa vutitshembi. ✓✓ (2)
- 3.3 I rito ra 'vavasati' ✓✓ (2)
- 3.4 C/Migingiriko.✓ (1)
- 3.5 U tirhisile wansati wa vutitshembi, wa n'wayitelo na mafambelo yo kombisa ku gwirima.✓✓/Fonto ya rito Charlie leyi tikisiweke.✓✓ (2)
- 3.6 Ti kombisa leswaku ku na marito lama ya siyiweke eka xinavetiso lexi.✓✓/ Hungu a ri fikisiwangi emakumu.✓✓/Hungu a ri helelangi.✓✓ (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 4**XITSHURIWA XA E: KHATHUNI**

- 4.1 Murhumiwa u yimela vatirhi eka muthori a va kombelela ku engeteriwa muholo kambe muthori loyi a nga tshembisi nchumu. Yena u suka a ya hlamusela mutirhikulobye hi ku tsaka leswaku va ta humelela. Mutirhikulobye u tikomba a sola na ku kanakana.✓✓ (2)
- 4.2 Entirhweni, hi vona hofisi ya muthori ✓✓
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti kombisaka leswaku va le ntirhweni) (2)
- 4.3 A hlamarile na ku sola./B.✓✓ (2)
- 4.4 Ya A eka B byi komba ku xixima/mafundza.✓ Ya A eka C byi kombisa vunghana/xiyimo xo ringana/bya nkamafundza.✓ (2)
- 4.5 E-e. hi vona hi leswi a swi ehleketaka, u ri 'va vabya' leswi kombisaka leswaku leswi va swi kombelaka a swi na mongo hikuva a va tirhi nchumu.✓✓ (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 5**XITSHURIWA XA F: SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI**

5.1	5.1.1	Ximudyana.✓	(1)
	5.1.2	(a) Mulavi wa timhaka wa tikuma.✓✓	(2)
		(b) Dyi n'wi khoma hi nenge.✓✓	(2)
	5.1.3	Khunguvanyekile✓ ngopfu.✓	(2)
	5.1.4	Mukamberiwa u endla xivulwa hi rito ' tala '. Xikombiso: Vanhu namuntlha a hi ku tala ka vona laha dorobeni./Tala ra ka hina ri tele hi thyaka✓✓ (Nhlamulo yin'we ntsena.)	(2)
	5.1.5	U humesile tirhekere a nyandlamela.✓✓	(2)
	5.1.6	Enambyeni.✓	(1)
	5.1.7	Loko va n'wi tshika, milenge ya Ximayimayi a yi lo kwaa!✓✓	(2)

XITSHURIWA XA G: XIFANISO

5.2	5.2.1	Hina✓	(1)
	5.2.2	Tshama hi mavoko.✓✓	(2)
	5.2.3	Xifaki✓	(1)
	5.2.4	Tixavisela✓✓	(2)
			[20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C:	40
NTSENGO WA TIMARAKA:	80